

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ
ТА ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВОГО ВПЛИВУ ЗА ЗЛОЧИНИ
У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,
ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ
ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

МЕЗЕНЦЕВА Ірина Євгеніївна - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство Національної академії прокуратури України, старший радник юстиції

ЯРОШ Віктор Віталійович - прокурор прокуратури м. Миколаєва, юрист 2 класу

Рассмотрены уголовно-правовые санкции за преступления в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг, определен круг мер уголовно-правового воздействия, которым подвергается виновное лицо за совершение этих преступлений.

Ключові слова: кримінально-правова норма, структура норми права, санкція, заходи кримінально-правового впливу.

Враховуючи зміни до чинного Кримінального кодексу України (далі КК України), які покликані забезпечити виконання положень Закону України „Про засади запобігання і протидії корупції” від 07.04.2011 р., на сьогодні особливої актуальності набуває питання запобігання і протидії корупції в публічній і приватній сферах суспільних відносин. Одним із засобів боротьби зі злочинністю, в тому числі й злочинами у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, як і будь-яких інших злочинів, є застосування кримінально-правових санкцій.

Проблема конструювання санкцій та практика їх застосування у злочинах у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг є недостатньо дослідженою та проаналізованою. Тому положення рішення Ради національної безпеки України „Про заходи щодо реалізації національної антикоруп-

ційної стратегії та інституційного забезпечення цілісної антикорупційної політики” від 05.05.2008 р., не втратили актуальності й дотепер. Зокрема, в Україні відсутнє ефективне законодавство щодо запобігання та протидії корупції, яке б відповідало міжнародним стандартам. Таким чином, дослідження цієї проблеми є частиною вирішення актуальних і важливих питань удосконалення кримінального законодавства.

За роки незалежності України питанню побудови санкцій приділено в роботах Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, Н.О. Гурторової, Т.А. Денисової, О.О. Книженко, М.І.Мельника, А.А. Музики, В.Ю. Орехова, Н.А. Орловської, М.І. Панова, В.М. Трубникова, Ю.В. Філея, П.В. Хряпінського та ін. Значний внесок у дослідження цього питання зробили роботи радянських учених, таких, як Я.М. Брайнін, С.І. Дементьєв, Ю.А. Демидов, М.Д. Дурманов, А.Н. Ігнатов, І.Я. Козаченко, А.П. Козлов, А.І. Коробєєв, Л.Л. Кругликов, О.Е. Лейст, П.П. Осипов, В.П. Проценко, В.В. Мальцев, Д.О. Хан-Магомєдов. Водночас, через наявність дискусійних, часто суперечливих питань та існування нерозв'язаних проблем, потребують додаткового аналізу положення щодо конструювання та застосування кримінально-правових санкцій, в тому числі і санкції за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Мета статті – проаналізувати норми Загальної та Особливої частин КК України, які визначають застосування заходів кримінально-правового впливу за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг та визначити роль санкцій у системі таких заходів впливу.

Законодавець, визначивши коло злочинних діянь, передбачає за їх вчинення застосування не лише покарання, а й інших заходів кримінально-правового впливу. Не є виключенням й норми КК України, які передбачають відповідальність за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. У зв'язку цілком логічно припустити, що всі ці заходи кримінально-правового впливу передбачено у санкції кримінально-правової норми.

Аналіз доктрини кримінального права свідчить про відсутність єдиного підходу в визначенні поняття кримінально-правових санкцій. Таке становище, на нашу думку, по-перше, пов'язано із неоднозначним розумінням структури норми права, а по-друге, із появою в „арсеналі” закону про кримінальну відповідальність нових заходів кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб, які вчиняють злочини.

Стосовно неоднозначного розуміння структури норми права та кримінально-правової зокрема, відзначимо, що це призводить до того, що по-різному тлумачаться окремі її структурні частини. У юридичній літературі здебільшого виділяють тричленну або двочленну структуру правової норми. Так, прихильники тричленної структури, яка викладається в підручниках з теорії права, гіпотезу визначають як умову застосування норми права; як частину норми, що вказує, за яких обставин норма вступає в дію; диспозицію – як частину норми, в якій формулюється саме правило поведінки, права і обов'язки, а санкцію – як частину норми, яка встановлює заходи (вид та обсяг) державного примусу, застосовувані в разі її порушення [1; 2; 3; 4].

Прибічники двочленної структури норми права визначають її структуру через гі-

потезу та диспозицію, або через диспозицію та санкцію.

О.С. Йоффе, М.Д. Шаргородський як обов'язкові структурні елементи норми права розглядають тільки гіпотезу та диспозицію [5], оскільки не всі норми забезпечені санкціями [6].

О.Ф. Черданцев обстоює позицію, що норми права складаються з двох частин і врегульовують суспільні відносини не ізолювано одна від одної, а у взаємозв'язку та взаємодії. Тому, врахувавши розподіл норм за їх функціональним призначенням, у регулятивних нормах О.Ф. Черданцев виділяє гіпотезу та диспозицію, а в охоронних – диспозицію та санкцію. Про тричленну структуру норми права вчений говорить як про таку, що існує лише як логічна структура, як про структуру норми реально не існуючої, а утвореної шляхом штучного, абстрагованого поєднання двох норм (регулятивної та охоронної) [7, с. 193; 8, с. 50, 51].

Подібної думки є й А.І. Мягких. Так, науковець існуючі у доктрині права певні протиріччя у визначенні структури правової норми та її інтерпретації у кримінальному праві пов'язує з існуванням логічної норми як комплексу двох двочленних норм (регулятивної та охоронної). А.І. Мягких вважає, що саме в такому контексті усувається протиріччя в поглядах прибічників і противників „заохочувальних санкцій” на структуру заохочувальної норми й на місце санкції у ній. Зокрема, належне виконання вимог диспозиції забезпечується певними заходами заохочення, які й виступають у такому випадку заохочувальною санкцією. А тому, належне виконання обов'язків, може забезпечуватися одночасно позитивними та негативними санкціями. Звідси вчений санкцію визначає як обов'язковий структурний елемент двочленної норми права, що забезпечує дотримання пов'язаної з нею регулятивної чи однієї з забезпечувальних (охоронної чи заохочувальної) правових норм [9].

На переконання Ю.В. Бауліна, кожна кримінально-правова норма складається з двох елементів: гіпотези та диспозиції, яку іноді називають санкцією. Автор вважає, що „гіпотеза передбачає юридичний факт, що породжує кримінально-правові відноси-

ни, а саме: ознаки злочину як підстави кримінальної відповідальності. У свою чергу, диспозиція приписує владні повноваження суду щодо обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин. Тобто щодо покладання на винного кримінальної відповідальності чи звільнення від неї або її пом'якшення” [10, с. 25].

Н.А. Орловська, розглядаючи проблеми визначення, класифікації та функціонального аналізу кримінально-правових санкцій, вирізняє санкцію кримінально-правової норми та санкцію статей (частини статей) Особливої частини КК України [11, с. 57]. Остання позиція є домінуючою у викладенні курсу „кримінальне право” в підручниках та навчальних посібниках.

Стосовно появи нових заходів кримінально-правового впливу в „арсеналі” закону про кримінальну відповідальність констатуємо, що на сучасному етапі розвитку кримінально-правової доктрини вчення про санкції пройшло історію розвитку від ототожнення санкцій із покаранням до тлумачення їх, як і інших заходів кримінально-правового впливу, які можуть застосовуватися не лише до суб'єкта злочину, а також й до осіб, які є малолітніми або неосудними, однак вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України [11, с. 261; 12, с. 295].

З урахуванням вищезазначеного, вважаємо вельми привабливою позицію Г.М. Ветрової, відповідно до якої термін „санкція” у юридичній літературі вживають як для визначення частини правової норми, яка передбачає заходи, які можуть застосовуватися у разі невиконання правового обов'язку, так і для позначення самих заходів у ході їх реалізації [13, с. 6, 7].

В.Ю. Орехов з цього приводу цілком слушно відзначає, що, виходячи із трансформаційних процесів, які відбуваються нині в державі й спрямовані на людину як найвищу соціальну цінність, стали поштовхом до появи у сучасній юридичній літературі визначень санкцій у вузькому та широкому розумінні. Зокрема, у вузькому розумінні санкція має каральний характер і спрямована на покладення на правопорушника певних обмежень. У широкому розумінні санкцією

називають також державні засоби захисту права, що мають правовідновлювальний характер (пільги, заохочення і т. ін.) [14, с. 20].

Таким чином, у вузькому розумінні, під кримінально-правовою санкцією можна визнати частину статті Особливої частини КК України, де визначено вид та розмір покарання за вчинення злочину. У більш широкому розумінні санкцію охоплюються й норми Загальної частини КК України, де передбачено й інші, а не лише покарання, заходи кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб, які вчинили злочин.

Враховуючи положення, відповідно до якого застосування заходів кримінально-правового впливу є неможливим без закріплення цих заходів у санкції кримінально-правової норми [12, с. 296], піддамо аналізу норми розділу XVII Особливої частини КК України. Констатуємо, що він містить 14 статей, в якому законодавець передбачив 42 склади злочинів, 18 із яких – простих, 16 із кваліфікуючими ознаками та 8 із особливо кваліфікуючими ознаками. Виходячи із розуміння санкції як в широкому, так і вузькому сенсі, дослідимо які з „пільгових” заходів кримінально-правового впливу, а не тільки покарання, можуть бути застосовані до осіб, які вчиняють злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Не викликає сумніву той факт, що у разі вчення одного з зазначених злочинів суд, врахувавши ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, може застосувати одну з трьох форм реалізації кримінальної відповідальності. Вочевидь, одна з них – відбування винним призначеного йому судом покарання, може бути застосована без обмежень. Стосовно ж інших двох її форм констатуємо, що, керуючись положенням ст. 12 КК України, суд у 25 (близько 60%) із аналізованих 42 складів злочинів, може звільнити особу від покарання відповідно до ч. 4 ст. 74 КК України. Відповідно до положень ст. 75 КК України суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років за вчинення злочинів, що аналізуються, вра-

ховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, може звільнити його від відбування покарання з випробуванням. Враховуючи, що в ст. 75 КК України законодавець говорить лише про призначене покарання у вироку, а не межу санкції норми статі, за якою засуджують особу, таке звільнення можливе у 95 % , оскільки 40 із 42, норм, які аналізуються, передбачають можливість призначення покарання у виді позбавлення волі до п'яти років.

Для прикладу зазначимо, що за вчинення злочинів проти власності законодавець передбачає можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням у 84 % норм, що аналізуються, що в 1,1 рази менше у разі вчинення злочинів у сфері службової діяльності.

Також, для більш глибокого аналізу порушеної проблематики констатуємо, що КК України станом на 2001 р. свідчить, що законодавець у розділі XVII Особливої частини КК України передбачав 7 статей, які описували 17 складів злочинів, за вчинення яких з урахуванням положень ст. 74 КК України у 52 % проаналізованих норм не виключалася можливість звільнення винного від покарання та у 88 % випадків можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням згідно зі ст. 75 КК України.

Чи свідчать такі норми про послаблення кримінальної відповідальності за проаналізовані злочини? Відповідь на це питання є непростюю з двох причин. По-перше, у чинній редакції розділу XVII Особливої частини КК України законодавець передбачив значно більшу кількість злочинів (у 2,4 рази). По-друге, кримінально-правова політика багатьох країн світу давно вже відзначається гуманізацією не лише кримінального покарання, а й кримінальної відповідальності в цілому. Україна, ратифікувавши низку міжнародних угод, також сприйняла таку програму, що відображено в положеннях Закону України „Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 18.03.2004 р. Тобто

Україна стала на шлях пошуку нових альтернативних заходів впливу на осіб, які вчиняють злочинів.

Проведений аналіз санкцій норм, які передбачають відповідальність за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг свідчить, що поза межами кримінально-правових санкцій застосування заходів кримінально-правового впливу до осіб, що їх вчинили є неможливим. Зокрема, законодавець у 60 % проаналізованих норм надає судові можливість звільнити від покарання цих осіб на підставі ст. 74 КК України та у 95 % випадків можливість звільнити від відбування покарання з випробуванням згідно зі ст. 75 КК України. Таким чином, національна антикорупційна стратегія в межах кримінально-правової політики держави має бути відображена законодавцем під час вдосконалення кримінально-правових санкцій, забезпечивши тим самим зміцнення авторитету закону так, щоб він відповідав вимогам сьогодення. Зокрема, визначивши напрям політики держави в бік посилення відповідальності за корупційні правопорушення, цілком логічним було б і посилення кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Перспективами подальших наукових розвідок може стати дослідження впливу диспозицій на конструювання санкцій кримінально-правових норм за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун: [підруч.] / пер. з рос. – Харків: Консум, 2004. – 656 с.
2. Общая теория права : [учеб. для юрид. вузов] / Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.; Под общ. ред. А.С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1998. – 384 с.
3. Теория государства и права: [учеб. для вузов] / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2000. – 616 с.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто кримінально-правові санкції за злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, визначено коло заходів кримінально-правового впливу, яких зазнає винна особа за вчинення цих злочинів.

4. Алексеев С.С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.
5. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М.: Госюриздат, 1961. – 381 с.
6. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p/instrum110/> (25.10.2011).
7. Черданцев А.Ф. Теория государства и права / А.Ф. Черданцев : Учебник. – М. : Юристъ, 2003. – 395 с.
8. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора [учебное пособие] / А.Ф. Черданцев. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 381 с.

9. Мягких А.И. Санкция как структурный элемент правовой нормы / А. И. Мягких // Правоведение. – 2008. – № 5. – С. 107–113.

10. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: [монографія] / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

11. Орловская Н.А. Уголовно-правовые санкции: проблемы определения, классификации и функционального анализа / Н.А. Орловская. – Одесса : Юрид. літ., 2010. – 296 с.

12. Книженко, О.О. Санкції у кримінальному праві : монографія / О.О. Книженко. – Х. : НикаНова, 2011. – 336 с.

13. Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве / Г. Н. Ветрова. – М. : Наука, 1991. – 160 с.

14. Орехов В.Ю. Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин: дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01 „Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень”/ Орехов Віктор Юрійович. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ., 2008. – 194 с.